

До разової спеціалізованої ради ДФ 58.053.040
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка
(46027, м. Тернопіль, вул. Максима Кривоноса, 2)

РЕЦЕНЗІЯ

доктора історичних наук, професора, професора кафедри історії України,
археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Кліша Андрія Богдановича

про дисертаційне дослідження Пирожишина Романа Васильовича на тему:
«Діяльність радянських органів державної безпеки в Тернопільській області
(1944–1953 рр.)», представлене на здобуття наукового ступеня доктора
філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки»
за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

**Актуальність теми дисертаційного дослідження та її зв'язок з
науковими програмами.**

Актуальність дисертаційного дослідження зумовлена відсутністю
грунтовного дослідження проблематики діяльності радянських органів
державної безпеки в Тернопільській області (1944–1953 рр.). Наявні наукові
роботи здебільшого відображають один з аспектів проблематики, репресії
проти українського визвольного руху та місцевого населення, утиски ГКЦ або
відображають структуру органів державної безпеки СРСР.

Вивчення історії входження Тернопільської області в склад УРСР після
Другої світової війни дасть нам можливість зрозуміти специфіку дій органів
державної безпеки СРСР та радянської адміністрації на території області.
Отриманий досвід можна співставити з діями російської адміністрації на

тимчасово окупованих територіях України, та на основі отриманих висновків вибудувати стратегію протидії.

Дисертаційне дослідження виконувалося в рамках планів науково-дослідної роботи кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка і є складовою частиною теми: «Актуальні проблеми історії України та методики її навчання» (номер державної реєстрації 0121U107866).

Наукова новизна результатів дисертаційного дослідження. Наукові положення, що містяться у дисертаційному дослідженні є аргументованими та достатньо повно обґрунтовані у змісті дисертації та висновках. Оцінюючи найважливіші здобутки дисертаційної праці Пирожішина Романа Васильовича, варто вказати на результати, що мають вагому наукову новизну: ґрунтовно досліджено історіографічний доробок українських та закордонних істориків, введено до наукового вжитку великий масив архівних джерел; охарактеризовано особливості структури, трансформації та кадрову комплектацію НКДБ в Тернопільській області упродовж 1944–1953 рр.; показано роль НКДБ-МДБ в здійсненні репресій проти українського визвольного руху та місцевого населення в Тернопільській області в досліджуваний період; висвітлено масштаби депортацій місцевого населення на Сибір та показати роль органів державної безпеки у плануванні та проведенні переселень; досліджено методи боротьби органів державної безпеки проти ГКЦ та інших релігійних організацій на Тернопільщині; охарактеризовано наслідки репресивної діяльності радянських органів державної безпеки в досліджуваний період.

Поглиблено дослідження структури та трансформації органів державної безпеки в Тернопільській області упродовж зазначеного періоду; вивчення репресивної діяльності радянських органів державної безпеки проти українського визвольного руху та місцевого населення; висвітлення наслідків

репресивної діяльності радянських органів державної безпеки на Тернопільщині.

Подальшого розвитку набули дослідження ролі радянських органів державної безпеки у масових депортаціях місцевого населення; участь радянських органів державної безпеки у підготовці та проведенні псевдособору 1946 р. та організації репресій проти священників та членів релігійних організацій.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам. Структура дисертаційної роботи складається із анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (229 найменувань), 4 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 247 сторінок, з яких 165 сторінок основного тексту.

Дисертація написана державною мовою та оформлена у вигляді рукопису. Її оформлення відповідає вимогам, визначеним у наказом МОН України № 40 від 12.01.2017 року.

У вступі викладено актуальність теми роботи, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, предмет та об'єкт дослідження. Науковий апарат дослідження визначено відповідно до теми роботи із врахуванням результатів українських та іноземних істориків.

У першому розділі *«Історіографічний огляд, джерельна база та методологія дослідження»* здійснено аналіз наявної історіографічної та джерельної бази із досліджуваної проблематики. Історіографічний комплекс, щодо досліджуваної проблематики, умовно розділено на групи, першу групу становлять роботи українських істориків; другу групу складає доробок закордонних істориків. Джерельну базу складають дві групи: 1) опубліковані документи, 2) неопубліковані архівні матеріали фондів архівних установ України.

У другому розділі *«Радянські органи державної безпеки в Тернопільській області (1944–1953 рр.)»* досліджено структуру головного управління НКДБ, міських відділів НКДБ, районних відділень, АГФВ та внутрішньої тюрми.

Висвітлено трансформацію органів державної безпеки після закінчення Другої світової війни, звертається увага на подальше розростання відділу 10, що був перетворений у відділ 2-Н та суттєво розширений.

Показано поступове збільшення кількості посад у структурах радянських органів державної безпеки з 1947 р., а також продемонстровано покращення комплектації їх кадрами.

Досліджено, що органи державної безпеки повністю були підзвітні комуністичній партії, так вони звітували перед райкомами та обкомами КП(б)У. Партійні структури призначали працівників в НКДБ-МДБ, та проводили перевірки з використання коштів, оперативної роботи, тощо.

У третьому розділі *«Основні напрямки діяльності радянських органів державної безпеки в Тернопільській області (1944-1953 рр.)»* наводяться статистичні дані репресій по роках, де є детальні цифри вбитих та арештованих членів українського визвольного руху, кількість вивезених сімей повстанців, рідше наводяться втрати серед працівників органів державної безпеки. Виділяється ключова роль радянських органів державної безпеки в здійсненні масових депортацій населення, НКДБ-МДБ виступають організаторами та виконавцями виселень.

Продемонстровано спроби органів державної безпеки взяти під контроль протестантські релігійні організації з метою підпорядкування їх єдиній структурі, однак після провалу задуму віруючих репресували. Показано репресії проти Свідків Єгови, акцентується увага на тому, в першу чергу виявляли лідерів осередків, їх судили, після чого депортували разом з сім'ями.

Показано долю культових споруд, що було пошкоджено під час війни, було підірвано вежу та дзвіницю костелу єзуїтів, а в основі відкрито швейну фабрику, повністю знищено парафіяльний костел, а на його місці побудовано торгові приміщення.

У четвертому розділі *«Наслідки репресивної діяльності радянських органів державної безпеки в Тернопільській області»* відзначається, що на Тернопільщину направлялися люди конкретних професій, так, відзначається

велика кількість вчителів, працівників органів державної безпеки, міліції, партійних функціонерів, яких відправляли на роботу.

Зазначається, що в результаті репресій було змінено етнічний склад населення, так значно знизилася кількість поляків та євреїв. Звертається увага на збільшення кількості росіян, особливо у містах. Відзначається, що знизилася і загальна кількість населення, післявоєнного росту кількості населення не відбулось, зокрема, й через репресії.

Висновки до розділів та загальні висновки є чіткими та логічно аргументованими, містять конкретні узагальнення, їх зміст переконує у тому, що дисертант досяг поставленої мети дослідження і виконав поставлені завдання.

Список використаних джерел містить 229 найменувань, що відображає ступінь опрацювання літератури з досліджуваної проблеми.

Оформлення списку використаних джерел відповідає вимогам чинного Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання».

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та в опублікованих працях. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тема дослідження апробована на Всеукраїнських та Міжнародних конференціях та науково-практичних семінарах. Основні положення та результати дослідження відображено у 10 публікаціях, 4 із яких – у наукових фахових виданнях України, 1 – наукометричній базі даних категорії А (web of science), 5 – матеріали всеукраїнських та міжнародних наукових конференцій.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушень академічної доброчесності. При рецензуванні дисертаційного дослідження порушень академічної доброчесності (академічного плагіату, само плагіату, фабрикації, фальсифікації) та текстових запозичень не виявлено. У відповідності з даними

програми UNICHECK дисертаційна робота є оригінальною на 82,43%, що враховуючи специфіку, є достатнім рівнем оригінальності. Дисертація є самостійно виконаним науковим дослідженням, усі ідеї та наукові положення, викладені у ній, отримані автором особисто.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. У цілому позитивно оцінюючи наукове та практичне значення дисертаційної роботи, слід висловити деякі зауваження та побажання дискусійного характеру:

1. Попри те, що Роман Пирожишин проаналізував доволі значний масив наукової літератури, у історіографічному огляді бракує її аналітичного осмислення. Окрім того, відсутній критичний аналіз радянської та сучасної російської історіографії.

2. Для з'ясування місця та значення теми дисертаційної роботи в історичній науці, її джерельного забезпечення та методологічної основи має перший розділ праці. Так, у підрозділі 1.2. автор аналізує справи архівних установ, зокрема, архіву ГДА СБУ в м. Києві, однак не розглядаються справи з фондів: № 1. 2-ге Управління МГБ-КГБ УРСР; № 9. Нормативно-розпорядчі документи ЧК-КГБ; № 12. Особові справи колишніх співробітників органів держбезпеки. Для повноти дослідження доцільно було б проаналізувати справи вищезазначених архівних фондів.

3. У другому розділі «Радянські органи державної безпеки в Тернопільській області (1944–1953 рр.)» у підрозділі 2.4. автором обґрунтовується партійний контроль над органами державної безпеки. Однак не зазначаються методи впливу на членів партії, що є працівниками органів НКДБ-МДБ, зокрема, варто було виокремити попередження, винесення доган і аж до виключення з партії.

4. У третьому розділі «Основні напрямки діяльності радянських органів державної безпеки в Тернопільській області (1944–1953 рр.)» у підрозділі 3.4. автор характеризує порушення працівниками органів державної безпеки радянських законів, акцентуючи увагу на тому, що правопорушення часто

відбувалося під впливом алкоголю. Дане твердження є спірним, та потребує обґрунтування.

Проте висловлені зауваження не торкаються суті дисертаційного дослідження, вони носять рекомендаційний характер, можуть стати предметом наукової дискусії і не применшують наукової цінності роботи. У праці зібраний значний фактологічний матеріал, який є систематизованим, має авторську інтерпретацію і в цілому формує цілісну картину дослідження.

Загальний висновок. Актуальність теми, самостійність та завершеність здійсненого, наукова новизна і практичне значення отриманих результатів, аналіз опублікованих наукових праць дає підстави зробити висновок, що дисертаційна робота Пирожишина Романа Васильовича «Діяльність радянських органів державної безпеки в Тернопільській області (1944–1953 рр.)» на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія» відповідає вимогам, визначеним наказом Міністерства освіти і науки України від 12. 01. 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» і затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12. 01. 2022 р. № 44 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження доктора філософії», а її автор Пирожишин Роман Васильович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі історії зі спеціальності 032 – історія та археологія.

Рецензент:

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України, археології та
спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

Андрій КЛІШ

«21» грудня 2023

Підпис *Андрій Кліш*
засвідчую
Начальник відділу кадрів

